

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Інстытут гісторыі
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны
Рэчыцкі раённы выканаучы камітэт

БЕЛАРУСЬ
ПРАЗ ПРЫЗМУ
РЭГІЯНАЛЬнай ГІСТОРЫІ

Рэчыцкі край

Да 150-годдзя з дня нараджэння
Мітрафана Доўнара-Запольскага

Зборнік навуковых артыкулаў

Мінск
«Беларуская навука»
2019

УДК [94+908](476.2)(082)
ББК 63.3(4Бєи)
Р96

Серыя заснавана ў 2018 годзе

Укладальнікі:

А. Б. Доўнар, В. М. Лебедзева

Навуковы рэдактар

доктар гістарычных навук, прафесар В. Ф. Голубеў

Рэдакцыйная калегія:

В. В. Даніловіч (галоўны рэдактар), В. Л. Лакіза, В. Ф. Голубеў,
В. М. Лебедзева, С. А. Чаропка, А. Б. Доўнар (адказны сакратар)

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, дацэнт А. І. Груша,
доктар гістарычных навук, дацэнт С. П. Стрэнкоўскі

Зборнік падрыхтаваны ў рамках выканання Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2016–2020 гг. «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» (навуковы кіраўнік – член-карэспандэнт НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя) падпраграмы № 1 «Гісторыя і культура» (навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт В. В. Даніловіч).

Рэчыцкі край : да 150-годдзя з дня нараджэння Мітрафана Доўнара-Р96 Запольскага : зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі, Гомел. дзярж. ун-т ім. Ф. Скарыны, Рэчыц. райвыканкам ; уклад.: А. Б. Доўнар, В. М. Лебедзева ; навук. рэд. В. Ф. Голубеў. – Мінск : Беларуская навука, 2019. – 399 с. : іл. – (Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі). ISBN 978-985-08-2398-4.

Зборнік уключае матэрыялы пра жыццё і творчасць выдатнага беларускага гісторыка, этнографа М. В. Доўнара-Запольскага. Асобны блок артыкулаў прысвечаны даследаванню гісторыі радзімы навукоўца – Рэчыцкага краю. Матэрыялы прайшлі апрабачыню на Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Восьмьмя Міжнародныя Доўнараўскія чытанні», якая адбылася ў 2017 г.

Адрасуецца вучоным, студэнтам, настаўнікам, краязнаўцам і ўсім тым, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

УДК [94+908](476.2)(082)
ББК 63.3(4Бєи)

ISBN 978-985-08-2398-4

© Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2019
© Афармленне. РУП «Выдавецкі дом «Беларуская навука», 2019

ЗМЕСТ

Спіс скарачэнняў	3
Прадмова	4

ЖЫЦЦЁВЫ ШЛЯХ І НАВУКОВАЯ СПАДЧЫНА М. В. ДОЎНАРА-ЗАПОЛЬСКАГА

<i>Шумейка Міхаіл.</i> Доўнар-Запольскі як архівіст і археограф: пытанні камемарацыі.	7
<i>Зайцева Зінаіда.</i> М. В. Довнар-Запольскі: від дебюту в навуці до професора ўніверсітэту	13
<i>Купченко Віра.</i> Київскі комерцыйны інстытут в архівных документах дзяржаўнага архіву м. Кіева.	30
<i>Чуткіі Андрэй.</i> Білорускі землякі М. В. Довнара-Запольскага у сценах Київскага комерцыйнага інстытуту	33
<i>Драч Оксана.</i> М. В. Довнар-Запольскі і арганізацыя вышэйшай жаночай асветы в Кіеве на пачатку ХХ ст.	46
<i>Матюшевская Марыя.</i> Научныя історычныя школы Расіі канца ХІХ – пачатку ХХ в. Ацэнка сучаснікаў і пачаткаў	50
<i>Карпусь Дмитро.</i> Міжасобісткія відносіны та фармування Київскай школы эканамічнай історыі М. В. Довнара-Запольскага	57
<i>Кішымов Андрэй.</i> «Академічнае дэло» М. В. Довнара-Запольскага	64
<i>Міхальченко Сяргей, Пономарэва Вера.</i> О прыгласенні М. В. Довнара-Запольскага в 1922 г. на работу в Государственный дальневосточный университет.	76
<i>Цемішэў Сцяпан.</i> Разуменне М. В. Доўнарам-Запольскім сутнасці дзяржаўна-творчых працэсаў на тэрыторыі Беларусі ў старажытнарускі перыяд	77
<i>Баранав Ала.</i> М. В. Доўнар-Запольскі аб праблемах адукацыі на Беларусі (на матэрыяле «Гісторыі Беларусі»)	84
<i>Рудовіч Станіслаў.</i> М. В. Доўнар-Запольскі як гісторык беларускага нацыянальнага руху	93
<i>Ляхоўскі Уладзімір.</i> Роля Мітрафана Доўнара-Запольскага ў наладжанні знешнегандлёвых адносін Беларусі і Украіны ў 1918 г.	102

ФАЛЬКЛОР

<i>Воінава Алена, Палуян Алена.</i> Намінацыі хрэсьцінскага абраду ў гаворках Рэчыцкага раёна	125
<i>Новак Валянціна.</i> Вясельная абраднасць Рэчыцкага Палесся: рэгіянальна-лакальнае асаблівасці	130

початку ХХ ст., а саме – показує рівень прагнення до вищої освіти та праці в економічній сфері в середовищі різних соціальних та етнічних груп, матеріальну забезпеченість та дії в екстремальних умовах Першої світової війни – небажання більшості щиро стати на захист імперії (а отже і несприйняття її як своєї батьківщини), а також і вплив самої війни на долі пересічних осіб. Відповідно, саме такі дослідження дозволяють робити найбільш яскраві та деталізовані реконструкції минулого, а також і доволі точні узагальнення, оскільки інформація стосується саме середньостатистичних осіб, що властиво їй відображають загальну ситуацію у суспільстві.

Оксана Драч (Київ, Україна)

М. В. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСЬКИЙ І ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В КИЄВІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Бажаючи піти назустріч суспільним ініціативам, посадовці Міністерства народної освіти розглянули чергове (весна 1903 р.) клопотання професорів Університету Св. Володимира про затвердження положення про вищі жіночі курси та дозвіл з 1903/04 н. р. поновити діяльність закладу. Аргументи професорського клопотання були досить переконливими: «...щорічний контингент випускниць середньої школи тільки в межах Київського округу до 1200 осіб, наявність достатніх фінансових ресурсів, зокрема пожертв понад 30 000 крб., та садиба з будинком у центрі міста вартістю до 70 000 крб.»¹.

До засідання Вченого комітету у справі відновлення вищих жіночих курсів у Києві освітнє відомство визначило власну позицію, визнавши «недостачу закладів вищої жіночої освіти в державі, про що свідчив значний наплив молоді на курси в столицях та відмова багатьом у прийомі»². Фактично, у Міністерстві народної освіти погоджувалися зі своєчасністю відновлення діяльності Київських курсів. До того ж новий попечитель Київського навчального округу В. Беляєв явно співчував справі і підтримав клопотання, на відміну від попереднього керівника.

Повертаючи проект на доопрацювання, освітнє відомство звертало увагу насамперед на матеріальне становище закладу, зокрема, цікавилася розміром платні директора та інспектриси, наявністю приміщення курсів, його облаштуванням. Науково-педагогічна громадськість Києва такі дії міністерства сприйняла як «співчуття справі»³. Оскільки не було прямої відмови в організації вищих жіночих курсів, то ініціативна група професорів не полишала надії на відновлення закладу, активно вдосконалюючи проект положення. Знаючи про те, що вищі урядовці надають перевагу прикладному напряму вищої освіти, та прагнучи розширити можливості подальшої життєвої реалізації випуск-

¹ РДІА. Ф. 733. Оп. 191. Спр. 1927. Арк. 7–8.

² Там само. Арк. 17.

³ ІР НБУ. Ф. 66. № 314. Арк. 5.

ниць в умовах зростання попиту на ринку праці на фахівців сільськогосподарської, торговельної та кредитної справи, науковці запропонували додатково відкрити комерційне та агрономічне відділення на курсах¹.

У відповідь на таку ініціативність «знизу» керівник освітнього відомства звернувся 23 січня 1904 р. до Міністерства внутрішніх справ за відгуком щодо можливості відкриття з 1904/05 н. р. вищих жіночих курсів у Києві². Аналіз віднайденого автором документа дає змогу розкрити ставлення головної освітньої інстанції Російської імперії до вищої освіти «слабкої статі». Уперше, після тривалого періоду вічликово-споглядальної позиції Міністерство народної освіти в офіційній риторичній відверто визнало прагнення жінок до вищої школи таким, що «заслужує з боку уряду всілякого сприяння»³. Проте мотивом до певного поступу, наймовірніше, стала реакція на ситуацію в країні, де на фоні суспільного поживлення та наростання незадоволення прагнули не допустити концентрації учнівської молоді в столицях та від'їзду на навчання за кордон. Вихід із ситуації відомство бачило в регулюванні доступу «слабкої статі» до такого важливого соціального ресурсу, як вища освіта, шляхом організації в Києві та окремих університетських містах вищих жіночих курсів за діяльного урядового контролю. По суті, міністерство виконувало дозвільно-контрольну та регуляторну функції у сфері вищої жіночої школи.

До речі, розрахунок професорів Університету Св. Володимира підтвердився: в освітньому відомстві надавали пріоритет відновленню вищих жіночих курсів із прикладними відділеннями. Міністр народної освіти Г. Е. Зенгер відверто зазначив правоохоронному відомству, що клопотання з Києва «заслужує уваги та задоволення»⁴. Справа щодо Київських курсів вирішувалася за встановленим порядком: чекали відгуку від Міністерства внутрішніх справ, яке обов'язково враховувало думку власного представника в регіоні. Можна констатувати, що саме точка зору Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора М. В. Клейгельса визначила результат професорського клопотання.

Генерал-губернатор підтримував організацію вищих жіночих курсів у Києві, однак їх відкриття вважав доцільним відкласти через «неспокій студентської молоді, що тільки посиляться зі створенням нового вищого закладу та збільшенням її чисельності»⁵. Отже, М. В. Клейгельс чітко дотримувався лінії своїх попередників на посаді, підозрюючи курсисток у співчутті студентам. Він був переконаний, що міська поліція, якої бракувало, буде мати з ними тільки зайвий клопіт та додаткове навантаження. Міністр внутрішніх справ В. К. фон Плеве повністю поділяв погляди Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора на справу⁶. Ситуація навколо курсів у Києві підтверджує стійку

¹ РДІА. Ф. 733. Оп. 191. Спр. 1927. Арк. 41.

² Там само. Арк. 52–57.

³ Там само. Арк. 55.

⁴ Там само. Арк. 57.

⁵ Центральний державний історичний архів України. м. Київ. Ф. 442. Оп. 630. Спр. 225. Арк. 19.

⁶ РДІА. Ф. 733. Оп. 191. Спр. 1927. Арк. 62.

позицію керівників адміністративно-поліцейського апарату Російської імперії щодо небажаності будь-якого розширення вищої жіночої школи та необ'єктивних оцінок її слухацького контингенту.

У 1905 р. розпочала роботу чергова комісія з питання про засади організації вищих жіночих курсів у Києві, Казані й Харкові та вищого жіночого медичного закладу в Москві. Окрім обговорення окреслених завдань комісія на чолі з товаришем Міністра народної освіти Лук'яновим висловила кілька загальних міркувань принципового характеру щодо вищої жіночої освіти в Російській імперії. Вкотре підтвердили, що вузькоспеціалізований (педагогічний) напрям у справі вищої освіти жінок, тобто тільки підготовка досвідчених учительок, не задовольняв нагальні суспільні потреби¹. З огляду на радикальні соціально-культурні зміни члени комісії визнали, що сфера професійної діяльності для жінок мала бути суттєво розширена. Молоді потрібно надати можливість здобути повну вищу спеціальну освіту, зокрема медичну, агрономічну, фармацевтичну тощо. При цьому перспективи вищої освіти жіноцтва не повинні обмежуватися тільки практичним спрямуванням. Щоб при бажанні жінки могли отримати загальнонаукову підготовку, без вузької професіоналізації. До речі, громадськість Києва, Казані та Харкова у зверненнях наполягала на відкритті саме вищих жіночих курсів як таких, що найбільше відповідали потребам часу та суспільства. Після тривалих дебатів більшість членів комісії висловилися за доцільність піти назустріч прагненням соціуму і підтримала рішення відкрити вищі жіночі курси. Отже, Міністерство народної освіти під тиском громадської активності в 1905 р. при розробці подальших перспектив розвитку вищої школи намагалося максимально врахувати як виклики часу, що формували запит на спеціальні знання із чіткою професіоналізацією, так і громадські настрої і традиції, зокрема усталений та перевірений часом досвід загальнонаукової підготовки «слабкої статі».

Загальна атмосфера демократизації та лібералізації, що панувала в країні в 1905 р., відчувалася на засіданнях Ученого комітету Міністерства народної освіти. Так, при розгляді клопотання професора М. В. Довнара-Запольського про дозвіл відкрити в Києві жіночі загальноосвітні курси, як свідчить виписка із журналу засідання від 14 листопада 1905 р., доповідач по справі І. І. Холодник кваліфікував проект як такий, що слід доопрацювати, але ні головуючий, ні Вчений комітет не бачили в цьому перешкод до відкриття закладу². Фактично, освітній проект М. В. Довнара-Запольського одним із перших пройшов спрощену процедуру отримання санкції Міністерства народної освіти, про що повідомив керівник відомства І. І. Толстой листом від 10 грудня 1905 р.³ Однак супротивники розширення вищої освіти залишалися. На ім'я міністра народної освіти продовжували надходити анонімні листи. В одному з таких відверто вказували, що «курси, відкриті приватними особами, не можуть бути

¹ Шохоль К. Р. Высшее женское образование в России. СПб., 1910. С. 9.

² РДА. Ф. 733. Оп. 153. Спр. 143. Арк. 151–153.

³ Там само. Арк. 161.

осередками науки, тільки строгі вимоги позбавлять курси напливу зайвих елементів»¹.

Цікаво, що позиція попечителя Київського навчального округу з питання, як свідчать джерела, більш непоступлива. Дії професорів, які викладали на курсах М. В. Довнара-Запольського і виявили бажання стати колективним засновником навчального закладу, він кваліфікував як «недоцільні, вважаючи, що в місті достатньо вищих жіночих курсів для задоволення освітніх запитів жіноцтва»². У такій ситуації Міністерство народної освіти, делегуючи попечителю право остаточної санкції, сподівалося на його «вважане рішення відповідно до інтересів просвітництва та дійсних потреб соціуму»³.

У 1905 р. розпочали діяльність Київські жіночі загальноосвітні курси професора М. В. Довнара-Запольського з історико-філологічним та економіко-комерційним відділеннями. У подальшому навчальний заклад у зв'язку з відмовою їх засновника продовжувати справу трансформувався в Київські вищі жіночі історико-філологічні курси на чолі з професором В. М. Перетцем (1909 р.)⁴. Сам професор М. В. Довнар-Запольський став директором Київського комерційного інституту, організованого на базі економіко-комерційного відділення жіночих курсів, створених з його ініціативи.

Окрім значущої інституційної ролі професора М. В. Довнара-Запольського в організації закладів вищої жіночої освіти в Києві маємо констатувати вагомий внесок викладача щодо залучення до наукової роботи здібних слухачок, однією з яких стала Н. Д. Полонська-Василенко (у дівочтві – Меньшова). Будучи науковим керівником курсистки, професор допомагав дівчині започаткувати систематичну досліду роботу. Результатом стала публікація в збірнику «Русская история в очерках и статьях» (1910) за редакцією М. В. Довнара-Запольського кількох розвідок Н. Д. Полонської з проблематики Руської доби⁵. До першого збірника «*Minerva*», започаткованого Історико-філологічним семінарієм Київських вищих жіночих курсів, увійшла праця Н. Д. Полонської «Наочні посібники з російської історії»⁶.

Під керівництвом М. В. Довнара-Запольського слухачка поглиблювала знання з регіональної історії. Протягом кілька років Н. Д. Полонська збирала значний фактологічний матеріал з давньої історії Києва та його околиць. Підсумком копіткої роботи учениці та її наукового керівника стала публікація тритомного «Историко-культурного атласа по русской истории» (1913–1914)⁷.

¹ РДА. Ф. 922. Оп. 1. Спр. 207. Арк. 12.

² Там само. Ф. 733. Оп. 154. Спр. 483. Арк. 13, 121.

³ Там само. Арк. 13зв., 14.

⁴ Там само. Арк. 13, 97.

⁵ Н. Д. Полонська-Василенко – видатний український історик, філософ, археолог: бібліографічний нарис. Київ, 2003. С. 9.

⁶ *Полонская Н. Д.* Наглядные пособия по русской истории // *MINERVA*. Сборник, издаваемый при историко-филологической семинарии высших женских курсов в г. Киеве. Киев, 1913. Вып. 1. С. 29–86.

⁷ *Полонская Н. Д.* Историко-культурный атлас по русской истории / под ред., с предисл. М. В. Довнар-Запольского. Киев, 1913–1914. Вып. 1–3.

Майже увесь перший том, передмову до якого написав професор М. В. Довнара-Запольський, присвячено різним аспектам соціального і політичного життя давнього Києва. Багатий ілюстративний матеріал стосувався одягу, кераміки, прикрас, зброї, побутових речей мешканців Києва, а також його архітектури, церковного начиння, мистецтва.

Також професор залучив талановиту ученицю до студентського наукового історико-етнографічного гуртка, організованого ним при Університеті Св. Володимира. Наслідком стала не лише підготовка доповідей, а і публікація Н. Д. Полонської¹.

На початку ХХ ст. після законодавчого врегулювання правового становища жінок із дипломами про вищу освіту активізувався процес їх включення до науково-педагогічного контингенту вузів держави. Зокрема, першою жінкою приват-доцентом на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира стала Н. Д. Полонська-Василенко, успішна випускниця Київських вищих жіночих курсів². Під керівництвом професора М. В. Довнара-Запольського Наталія Дмитрівна розпочала підготовку магістерської дисертації з теми «Г. О. Потьомкін і його адміністративна діяльність в Новоросії»³.

Отже, маємо констатувати дієву особисту участь професора М. В. Довнара-Запольського у становленні і розширенні вищої жіночої освіти в Києві на початку ХХ ст. Він не лише організаційно сприяє підготовкою установчих документів для організації закладів вищої жіночої освіти, а й виконує відповідальну місію керівника новостворених установ. Не менш значуща місія професора М. В. Довнара-Запольського полягала у виявленні серед слухачок Київських вищих жіночих курсів здібних до наукової праці і всіляке сприяння їм. Зокрема турботливе керівництво М. В. Довнара-Запольського посприяло входженню в історичну науку Н. Д. Полонської-Василенко.

Мария Матюшевская (Могилев, Беларусь)

НАУЧНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ШКОЛЫ РОССИИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX в. ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОКОВ И ПОТОМКОВ

В современных работах российских ученых, посвященных изучению творческого наследия историков конца XIX – начала XX в., обращает на себя внимание использование термина «русская историческая школа».

Например, И. Л. Беленький отметил, что понятие «научная школа» для российской исторической науки обрело предметно-содержательный смысл

¹ Полонская Н. Д. Страницка из истории кабацкого дела в XVII в. // Сб. ист. этногр. кружка при Киев. ун-те Св. Владимира. Киев, 1913. Вып. 1.

² Верба І. В. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). Київ, 2000. С. 57.

³ Н. Д. Полонська-Василенко – видатний український історик, філософ, археолог; біографічний нарис. С. 9.